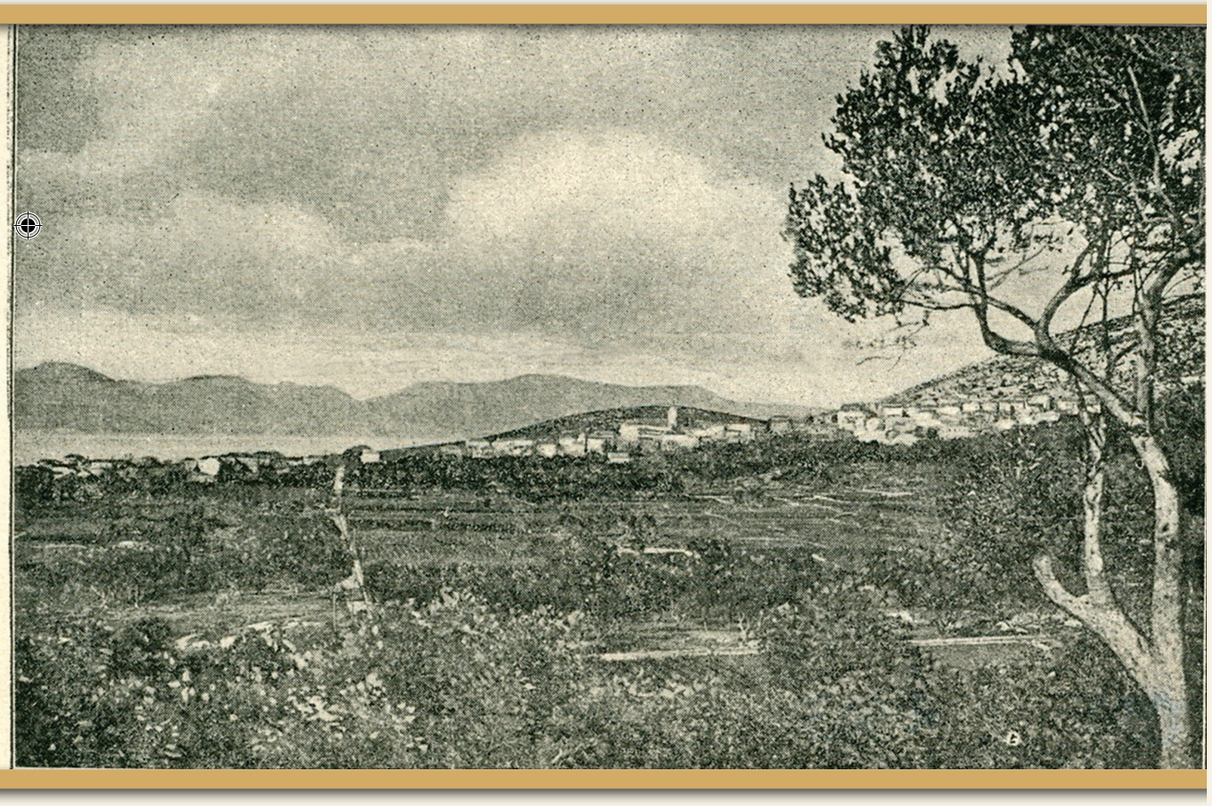

9 789537 153632

Jasenka Maslek

OBIČAJI I NARODNA VJEROVANJA NA PELJEŠCU

Prema zapisima Nikole Zvonimira Bjelovučića

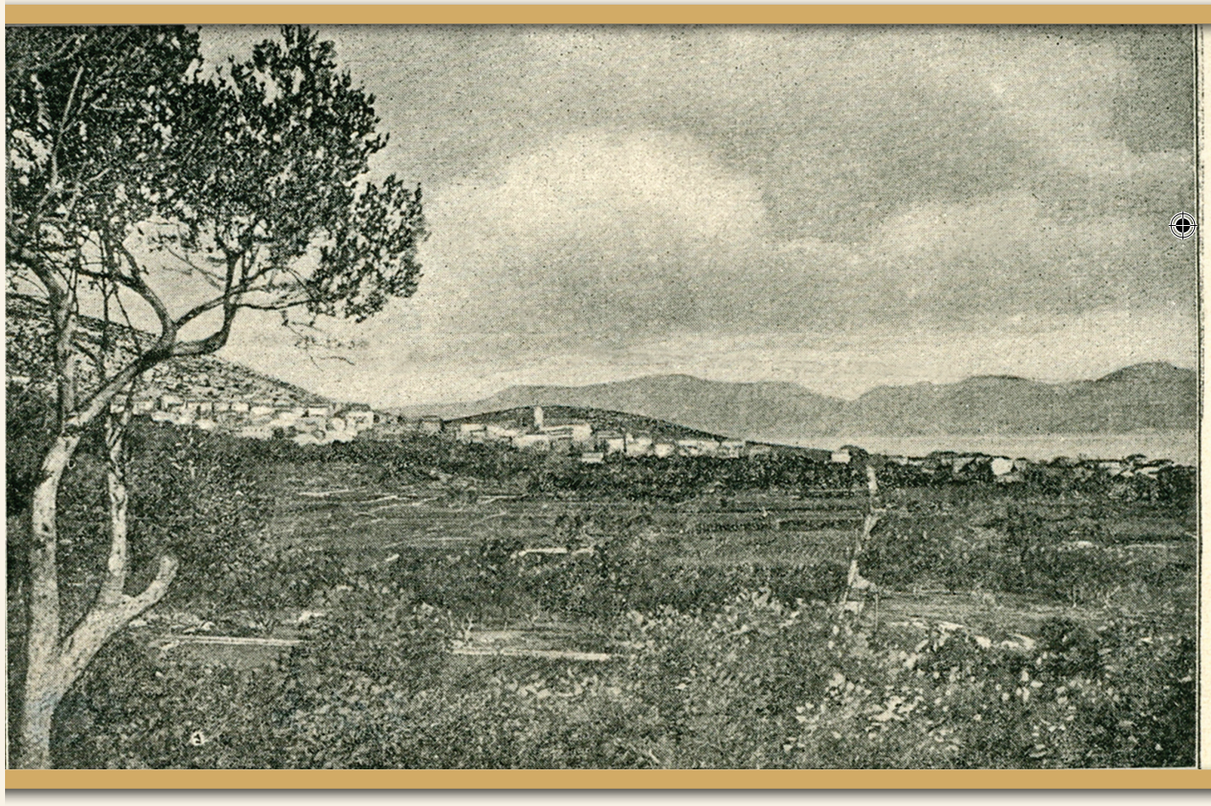

SVEUČILIŠTE U DUBROVNIKU
UNIVERSITY OF DUBROVNIK

Jasenka Maslek OBIČAJI I NARODNA VJEROVANJA NA PELJEŠCU Prema zapisima Nikole Zvonimira Bjelovučića

SVEUČILIŠTE
U DUBROVNIKU
UNIVERSITY
OF DUBROVNIK

IZDAVAČ
Sveučilište u Dubrovniku
Branitelja Dubrovnika 29, 20000 Dubrovnik
http://www.unidu.hr

ZA IZDAVAČA
prof. dr. sc. Nikša Burum

RECENZENTI
izv. prof. dr. sc. Marijana Tomelić Ćurlin
doc. dr. sc. Irena Ipšić
dr. sc. Ljiljana Marks

LEKTOR
dr. sc. Antun Česko

GRAFIČKA I TEHNIČKA OBRADA
Katarina Banović, mag. oec.

SLIKA NA NASLOVNICI
Janjina, izvor: HAZU, SZ 242, Bjelovučić_F.04.30 1095

TISKARA
Tiskara Zelina d.d.

NAKLADA: 150 primjeraka

Odlukom Senata Sveučilišta u Dubrovniku od 31. svibnja 2022. ova je knjiga prihvaćena za tisak.

ISBN 978-953-7153-63-2

CIP zapis dostupan u računalnom Skupnom katalogu hrvatskih knjižnica pod brojem 5813644045.

SVEUČILIŠTE
U DUBROVNIKU
STUDIJ POVIJEST
JADRANA
I MEDITERANA

OBIČAJI I NARODNA VJEROVANJA NA PELJEŠCU

Prema zapisima Nikole Zvonimira Bjelovučića

Jasenka Maslek

Dubrovnik, 2022.

Sadržaj

1. Uvod 1

1.1. Podaci o autoru zapisa 1
1.2. O Bjelovučićevoj građi *Narodni život i običaji na poluotoku Râtu – Pelješcu* 7
1.3. Jezik Bjelovučićeva rukopisa 12

2. Obiteljski, rodbinski i susjedski odnosi pelješkoga seljaka 19

2.1. Život u obitelji 19
2.1.1. Muž i žena 20
2.1.2. Roditelji i djeca 21
2.1.3. Rodbinski nazivi 23
2.1.4. Odgovornost i nasljeđivanje u obitelji 24
2.2. Život sa susjedima 24
2.3. Život prema dobi 25
2.4. Školski život 26

3. Običaji 27

3.1. Svakidašnji običaji 28
3.1.1. Običaji pri jelu i pilu 28
3.1.1.1. Hrana i njezino pripremanje 28
3.1.2. Običaji pri zajedničkim poslovima 31
3.1.3. Običaji s drugima 32
3.1.4. Običaji pri druženju i zabavi 33
3.1.4.1. Dječje igre 33
3.1.4.2. Druženje muških i ženskih 36

3.2. Godišnji običaji 43
3.2.1. Običaji uz pojedine svetkovine – imendani 43
3.2.2. Crkvene seoske feste 44
3.2.3. Svetkovine čitavoga kraja 47
3.2.3.1. Božićni običaji 47
3.2.3.2. Kolende i kolendavanje 52
3.2.4. Ostale crkvene svetkovine 56
3.2.4.1. O Sv. Vlahu 56

3.2.4.2. Uoči Uskrsa 57
3.2.4.3. O Vidovdanu 57
3.2.4.4. O Ivandanu 57
3.2.4.5. Kupljenje za žive o Susvetima 59

3.3. Ženidbeni običaji 59
3.3.1. Prošnja i prstenovanje 59
3.3.2. Svatovski ophod i nošenje škrinje 60
3.3.3. Što se obično jede na piru kod seljaka na Pelješcu? 63
3.3.3.1. Kod nevjeste na objedu 63
3.3.3.2. Kod mladoženje na večeri 64
3.3.4. Svatovske napitnice 64

4. Priče, fantazije i poslovice 67

4.1. Težakov san o blagu 69
4.2. Išo obnoć na greb i umro 70
4.3. Sakriveno blago u Žuljani 70
4.4. Kad su živine govorile 70
4.5. Poslovice 72

5. Narodna vjerovanja 73

5.1. Vile 74
5.2. Vještice 77
5.3. Mòra 84
5.4. Pustolovice 85
5.5. Vragovi 85
5.6. Ostala nadnaravna bića 86
5.6.1. Kosac ili tenjac (vukodlak) 86
5.6.2. Lorko 89
5.6.3. Negromanti 90
5.6.4. Bljuzi i nemaštine 90
5.6.5. Tintilin 90

6. Zmije i strah od zmija 93

7. Rječnik lokalnih i manje poznatih riječi i izraza 99

8. Izvori i literatura 107

1. Uvod

1.1. Podaci o autoru zapisa

Nikola Zvonimir Bjelovučić je bio pravnik, odvjetnik, povjesničar, publicist i etnograf, rođen u Janjini na poluotoku Pelješcu 1882. gdje je i umro 1952. godine. Pripadao je poznatoj pomorsko-trgovačkoj brodovlasničkoj obitelji koja je iznjedrila 24 pomorska kapetana i u njezinu je okrilju u 19. stoljeću osnovano obiteljsko brodarsko društvo *Rođaci Bjelovučić*. Prema predaji obitelj se doselila iz Bilog Vira kraj Metkovića u vrijeme turske ekspanzije. Iz obitelji su potekla tri sindika, dva načelnika, jedan narodni poslanik, dva doktora prava, od kojih jedan odvjetnik, zatim jedan avijatičar u Parizu, nekoliko članova obavljalo je razne administrativne poslove, a u Janjini i Popovoj Luci Bjelovučići se bilježe i kao posjednici.[1]

Nikola Zvonimir osnovnu je školu završio u Janjini, a školovanje je nastavio u Dubrovniku, Travniku i Mostaru. Pravo je studirao u Zagrebu i Beču a doktorat stekao 1907. u Zagrebu. Kao odvjetnik djelovao je u Trstu, Metkoviću i Dubrovniku, gdje je od 1935. do 1940. godine bio i sudac upravnog suda.[2] Vrijeme od 1925. do 1940. godine provedeno u Dubrovniku ujedno je i najplodnije razdoblje njegova djelovanja. U Dubrovniku je bio osnivač i dugogodišnji predsjednik ogranka *Družbe braće hrvatskog zmaja* i *Hrvatskoga starinarskog društva*, kao i osnivač i predsjednik podružnice *Hrvatskoga kulturnog društva Napredak*. U okviru *Družbe* djelovao je kao Zmaj Sutvidski od 1910., a čak 13 od ukupno 24 člana Inicijativnoga odbora za osnivanje podružnice Napretka u Dubrovniku bili su Bjelovučićevi kolege iz Družbe braće hrvatskoga zmaja, kojoj je bio na čelu.[3]

Godine 1925. pokrenuo je tjednik *Hrvatska riječ,* a bio je i suradnik i urednik u brojnim drugim tiskovinama. Osobito se trudio pisati za

[1] Podaci preuzeti iz Bjelovučićeva opisa obitelji u: Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Povijesne crtice o Janjini*. Split: Leonova tiskara, 1922: 7. Na drugom je mjestu Bjelovučić spomenuo 25 kapetana, a tu je informaciju prenio Vlaho Jasprica-Mašinac u: *Povijesna kronika Janjine.* Rijeka: Vlastita naklada, 1976: 14.

[2] *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8004 (Pristupljeno 5. 11. 2021).

[3] Ivan Viđen, *Povijest Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Dubrovniku.* Dubrovnik: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, 2011: 29.

najpoznatije tiskovine Hrvatskog kulturnog društva Napredak, njegovo društveno glasilo istoga naziva, *Napredak* i Napretkov *Hrvatski narodni kalendar*, i to znatno prije osnutka dubrovačke podružnice Društva. Tako je već u Napretkovu kalendaru za 1912. objavio pripovijest *Sutvidska kneginja*, u kalendaru za 1929. godinu tiskan je tekst „Varoš Janjina na poluotoku Pelješcu u dalmatinskoj Hrvatskoj", a u idućim kalendarima slijedi više povijesnih rasprava među kojima se izdvaja ona o hrvatskoj kraljici Margariti.[4] Sam Bjelovučić jednom je prigodom izjavio da mu, uz posao u Janjini i u Sutvidu i brojne obveze u Družbi i vođenju Napretkove podružnice, za pisanje knjiga ostaje samo vrijeme od 20 do 22 sata.[5]

Slika 1. Rodna kuća Bjelovučića u Janjini

Izvor: HAZU, SZ 242, Bjelovučić_F.04.37 1114

[4] I. Viđen, *Povijest Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Dubrovniku*: 184-186.
[5] I. Viđen, *Povijest Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Dubrovniku*: 39.

Slika 2. Današnji izgled pročelja kuće
Foto: Nick Biegman

Slika 3. Središnji salon s originalnim namještajem iz Bjelovučićeva vremena
Foto: Nick Biegman

Slika 4. Očuvana vitrina s intarzijama
Foto: Nick Biegman

Slika 5. Druženje u salonu Bjelovučićeve kuće u Janjini (fotografija u vlasništvu obitelji Biegman). U pozadini se uz zidne draperije vide i ukrasne kompozicije vitraja koje su sačuvane do danas

Slika 6. Današnji izgled vitraja

Foto: Nick Biegman

Neprijeporne su njegove zasluge za poticanje izgradnje cesta, luka i otvorenje škola na Pelješcu, kao i nastojanje i želja da se poboljšaju životni i radni uvjeti lokalnog stanovništva.[6] Zato ne čudi da njegova knjiga *Povijest poluotoka Rata (Pelješca) sa dijelom povijesti Zahumlja (Hercegovine) i Dubrovačke republike*[7] počinje ovakvom posvetom:

> „Našoj mladosti poluotoka prikazujem
> ovu svoju radnju, da upozna povijest svog
> rodnog kraja, te da se zaljubi u svoj
> kršni poluotok, onom ljubavi, kojom ga
> ljubi i njegov sin
> dr. Nikola Zvonimir Bjelovučić."

[6] Tako je Bjelovučićevim zalaganjem 1932. godine završen novi lukobran u luci Drače, koji je trebao biti napravljen još 1914. godine (*Narodna svijest,* br. 6, 10. veljače 1932: 2). Bjelovučić je zaslužan i za postavljanje telefonske govornice u Janjini, čime je Janjina telefonski povezana s kulturnim svijetom (*Narodna svijest,* br. 7, 17. veljače 1932: 2), dok je sljedeće godine popravljena cesta od Popove Luke do Sutvida (*Narodna svijest,* br. 37, 13. rujna 1933.).

[7] Knjiga je tiskana u izdanju Leonove tiskare, Split, 1921.

Iz te ljubavi, ili baš zbog nje, ovaj vrli Pelješčanin neumorno je radio za dobrobit rodnoga kraja i njegovih stanovnika.

Nije slovio za pouzdana povjesničara,[8] a od znanstvenih disciplina osobito ga je zanimala arheologija. Uz to, stizao se baviti i književnošću i pisati pjesme, satiričke osvrte i kritike. Veliku ljubav iskazivao je prema skupljanju narodnoga blaga – pjesama, priča i običaja, od kojih je dio objavio u *Rćanskoj pjesmarici*, tiskanoj u Dubrovniku 1910. godine. U *Pjesmarici* nalazimo ne mali broj pjesama koje je skupila autorova majka Marija, od koje je Nikola očito naslijedio sklonost prema pučkim pjesmama, koje nije samo skupljao nego ih je i sam sastavljao. U takvim stihovima često se iščitavaju autorovi osobni stavovi i politička uvjerenja, koji su Bjelovučiću često bili vodilja u odabiru pjesama i poruka koje je njima htio prenijeti.

Pjesme s Pelješca su u *Pjesmarici* svrstane u nekoliko skupina:

1. Nabožne starinske, svatovske starinske i kolendarske,
2. Narodne a) muške, b) ženske,
3. Lirske pjesme – one su najraširenije po poluotoku u formi poslanica, satira, podruguša, prigodnica, veselica, tužaljki ili naricaljki, pastirskih i šaljivih pjesama,
4. Moderne pjesme – ljubavne i rodoljubne.

Bjelovučić je dio pjesama objavljenih u *Pjesmarici* ponovio i u građi pohranjenoj u arhivskoj zbirci Odsjeka za etnologiju HAZU-a u Zagrebu.

U predgovoru *Pjesmarice* Bjelovučić ne propušta spomenuti da na poluotoku ima i „drugoga narodnoga blaga... priča, pripovijesti o skrivenom blagu na stotinu mjesta, o vađenju blaga uz ples razgolićenih i dolazak vraga, koji pokazuje blago, vjerovanju da mrtvi plaše; zatim o haranju kuge, o ruševinama nekadašnjih samostana, o vjerovanju u vile, vukodlake, more, vještice, kosce, tenjce, bljuze, nemaštine, lorka, tintiline, kjusurića, podne rogato" (...).

[8] Tonko Barčot, „O Bjelovučićevu rukopisu „Narodni život i običaji na poluotoku Râtu Pelješcu." *Kanavelić*: časopis za književnost, umjetnost i znanost, vol. 6/6 (2020): 17. Vidi i: Frano Glavina, „Bjelovučić, Nikola Zvonimir." *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8004 (Pristupljeno 10. 02. 2022).

Spomenuto blago Bjelovučić će zabilježiti u četvrtom desetljeću 20. stoljeća i, kao građu o narodnom životu, običajima i vjerovanjima na Pelješcu, predati Odboru za narodni život i običaje JAZU-a u Zagrebu. Transkripcija i objavljivanje dijela zapisane građe koji slijede u nastavku nastali su upravo na tragu pokušaja da se djelić povijesti svakodnevice pelješkoga težaka, ribara i mornara sačuva od zaborava. A s obzirom na ograničenje parcijalnoga objavljivanja građe do 30% od njezina ukupnoga obujma, u razne svrhe i s različitim ciljevima, odabrani su običaji i narodna vjerovanja, uz ostalo, i zato jer su ta poglavlja najbliža silabusu i sadržaju kolegija Historijska antropologija jadranskog i mediteranskog prostora, koji se izvodi na drugoj godini studija Povijest Jadrana i Mediterana na Sveučilištu u Dubrovniku. Studentima će uvelike olakšati i približiti teme za izradu seminarskih radova i pisanje reakcijskih tekstova. Uz to, revalorizacija nematerijalne kulturne baštine i tiskanje dosad uglavnom neobjavljene građe, potaknut će znanstvena promišljanja i u drugim humanističkim i društvenim disciplinama i bit će korisna etnolozima i folkloristima, povjesničarima, ali i lokalnim djelatnicima u kulturi.

1.2. O Bjelovučićevoj građi *Narodni život i običaji na poluotoku Râtu – Pelješcu*

Narodni život i običaji na poluotoku Râtu[9] *– Pelješcu* naziv je građe koju je Nikola Zvonimir Bjelovučić počeo uređivati i sastavljati 1935. godine. Ona je od strane Odbora za narodni život i običaje (ONŽO)[10] Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti otkupljena 1962. godine,

[9] Slavensko ime za poluotok Pelješac – Stonski rât ili samo Rât, od latinskoga *Puncta Stagni* ili talijanskoga *Ponta di Stagno*. Izveden je iz imena grada Stona prema latinskom *stagnum* – kraj pored močvare. Pelješčane su Dubrovčani, nakon što je poluotok došao pod njihovu vlast 1333. godine, prema izvedenici od Rât, prozvali Rćanima (Nenad Vekarić, *Pelješka naselja u 14. stoljeću.* Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku, 1989: 56).

[10] Djeluje od 1888. a osnovan je kao *Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature* na poticaj Frane Račkog. Njegov današnji naslov je *Odbor za narodni život i običaje* (Ivana Polonijo i Luka Šešo. „Skupljači etnografske građe iz Dalmacije u rukopisnim kolekcijama ZbNŽO-a i Matice hrvatske pohranjenim u Etnološkom zavodu HAZU-a u Zagrebu." *Etnološka tribina* 32 (2002): 137). Osnivanje Odbora ujedno je označilo i službeni početak etnologije ili narodoznanstva u nas, a u njegovu je okrilju 1896. godine počeo izlaziti i prvi etnološki časopis u Hrvatskoj, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* (Luka Šešo, „Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici." u: *Mitski zbornik,* ur. Suzana Marjanić; Ines Prica. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Scarabeus naklada, Hrvatsko etnološko društvo (2010): 115).

a sadržava opis narodnog života na Pelješcu podijeljen u 89 poglavlja. Radi se o neuvezanim arcima i listovima pisanima strojopisom, s čestim autorovim ispravkama na marginama ili popravljanjem slabo vidljivih slova uz povremeno dodavanje naglasaka. Dodatci su građi Sadržaj i Popis i tumač fotografija. Iz pohranjene građe koja još nije integralno objavljena ovdje će se prikazati život, običaji i vjerovanja Pelješčana.

Rukopis ima 164 stranice i otkupljen je za iznos od 89, 250 dinara, koji je isplaćen Bjelovučićevu sinu Ivoslavu.[11] Rukopis se čuva u arhivu Odsjeka za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, pod naslovom *Narodni život i običaji na poluotoku Râtu – Pelješcu*, Stara zbirka, br. 242.

Tekstu je priložena 51 fotografija koje prate pojedine segmente rukopisa, od kojih se nekoliko odabranih prvi put obavljuje u ovoj knjizi. Bjelovučić uz prikaz naselja, crkava, prigodnih i svečarskih okupljanja, ne propušta prigodu i sam se fotografirati. Fotografija ruševina crkve sv. Stjepana, priložena niže, jedna je od takvih. Također, prilog rukopisu čine i narodne i prigodne pjesme objavljene u Bjelovučićevoj *Pjesmarici* 1910. godine, od kojih se neke u Građi ponavljaju. Takve su u tekstu i obilježene.[12]

[11] Vidjeti sliku 8, bilješka na omotu rukopisa. Također i: T. Barčot, „O Bjelovučićevu rukopisu „Narodni život i običaji na poluotoku Râtu Pelješcu.": 12.

[12] Bjelovučić je u arhiviranom rukopisu ponovio svih osam kolendi i većinu svatovskih pjesama već objavljenih u *Rćanskoj pjesmarici* iz 1910. i njezinu nastavku *Pjesme s Pelješca* iz 1912. godine. U rukopisu je zapisao neke nove napjeve, ali nije iz *Pjesmarice* prenio objavljene narodne pjesme. Zbog toga je za cjeloviti uvid u pelješku usmenu predaju, potreban uvid i u građu i u objavljena djela (T. Barčot, „O Bjelovučićevu rukopisu „Narodni život i običaji na poluotoku Râtu Pelješcu.": 16). To je i razlog što se na marginama rukopisa u cjelini 41., koja donosi čestitarske ophode, često pojavljuje kratica št. str. pa zatim broj – 22, 23, 24 i 25, što je najvjerojatnije napomena da se ista kolenda može naći štampana, tj. tiskana na spomenutim stranicama *Pjesmarice.* No, uz same kolende Bjelovučić je na istom mjestu prenio, s tek neznatnim pojašnjenjima, i uvodni tekst o toj vrsti čestitarskih pjesama.

Slika 7. Ostatci starohrvatske kraljevske crkve sv. Stjepana na Pustijerni u Dubrovniku. Na slici je dr. Bjelovučić, koji je 1927. godine sudjelovao u otkopavanju ostataka crkve

Izvor: HAZU, SZ 242, F.04.22 1083

Na prvoj stranici rukopisa je nadnevak 26. 11. 1935., što se može držati datacijom početka pisanja rukopisa. Pisan je pisaćim strojem, ali je tekst često rukom ispravljan, pravopisno korigiran i nadopunjavan pojašnjenjima, a isto tako su dodavane i bilješke na marginama.

U tim naknadnim bilješkama uočava se i referiranje na 1942. ili 1944. godinu, pa se može dosta pouzdano ustvrditi da je rukopis dovršen nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Prema bilješci na omotu Tonko Barčot zaključuje da je Bjelovučić poslao rukopis akademiku Milovanu Gavazziju, odnosno Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, još za života.[13]

Pri sistematizaciji građe Bjelovučić se vodio *Osnovom za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu,* koju je, zajedno s pratećom *Upitnicom*, sastavio Antun Radić.

Međutim, Bjelovučić se nije striktno držao Radićevih uputa, niti je poštovao ustanovljenu hijerarhiju. On je povezivao i mijenjao pojedine glave, poglavlja i potpoglavlja, uspostavljajući linearnu strukturu od 89

[13] T. Barčot, „O Bjelovučićevu rukopisu „Narodni život i običaji na poluotoku Râtu Pelješcu.": 12.

jedinica, ili cjelina.[14] Pri tome Bjelovučić iskazuje zavidnu sposobnost isprepletanja izvora i usmene predaje, improvizacije i podređivanja strukturnih jedinica lokalnim posebnostima. Njegova rukopisna građa istovremeno je i sociološka studija kojom se iskazuje gospodarska snaga i potencijal pojedinih peljeških regija. Pri tome je važno zamijetiti ono što je i sam autor apostrofirao, a to je golema razlika u stupnju razvitka zapadnoga i središnjega dijela poluotoka koji su gospodarski i kulturno znatno napredniji od istočnoga, siromašnijeg i nerazvijenoga dijela.

Većina etnoloških istraživanja u nas dugo je vremena bila temeljena na *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* Antuna Radića, istrživačkom okviru koji je ovaj vrsni etnograf izradio i objavio u drugom svesku *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1897. godine. Radić je uspostavio praksu sličnu onoj koja se prije rabila u američkoj antropologiji – da kazivači zapisuju podatke o svojoj kulturi. Istovremeno je, u opisu priprema za prikupljanje građe o narodnom životu, od sakupljača zahtijevao i podastiranje izvjesne teorijske podloge, dakle, skupljanje bibliografije i izučavanje svega što je o tom području već napisano. Bjelovučić se tim naputkom obilato koristio i u građu preslikao dobar dio svojih već objavljenih radova. Tako je ponovio, između ostaloga, i dio prigodnica, kolendi i svatovskih napitnica, pa možda to i jest razlog zašto do danas Bjelovučićeva građa nije objavljena u *Zborniku za narodni život i običaje*. Drugi, ne manje važan razlog, može biti nepridržavanje i djelimična površnost u opisivanju narodnoga života na način i prema odjeljcima koje je Radić uspostavio, kao što su to primjerice slijedili Frano Ivanišević u *Poljicima* ili Josip Lovretić opisujući život i običaje slavonskoga sela Otok u blizini Vinkovaca.[15] Ova dvojica etnografa držali su se 12 cjelina poredanih prema Radićevu predlošku, i to redom: Priroda oko čovjeka, Tjelesni ustroj naroda, Jezik, Životne potrepštine, Rad, Život, Pravo, Običaji, Zabave, Poezija (pjesme, pripovijetke, priče, gatke, basne, šale, zagonetke, ljepota prirode i ljudi), Vjerovanja i Iskustvo, znanje mudrovanje.[16]

Općenito, Radić je djelovao tako da bi zadao istraživački predložak na ispunjavanje pismenim seljacima, učiteljima ili svećenicima, ali je građu

[14] Uveo je nove natuknice, neke je preinačio, pa se može kazati da je Radićevu *Upitnicu* prilagodio osobitostima lokalnog poluotočnog života (T. Barčot, „O Bjelovučićevu rukopisu „Narodni život i običaji na poluotoku Râtu Pelješcu.": 13).

[15] Frano Ivanišević, *Poljica. Narodni život i običaji*. Priko: Društvo Poljičana „Sveti Jure", 2006; Josip Lovretić, „Otok: narodni život i običaji." *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena,* sv. 2 (1897): 91-459.

[16] Antun Radić, „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu." *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Knj. 2, reprint (1897): 535-623. https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=178342.

sam dopunjavao, po potrebi i terenski kontrolirao, te redigirao i uređivao. Tako su prvi skupljači narodnoga blaga, etnografi, ujedno bili i sudionici kulture o kojoj su govorili, a po obrazovanju nisu morali biti etnolozi.[17] Istrživački je okvir Radić podijelio u dva dijela – Narod i Narodoznanstvo. „Narod je ključni pojam i poticaj Radićevu istraživanju. Prema njemu, narodoznanstvo je znanost koja sabire podatke o narodnoj kulturi. Ako i narod ima svoju kulturu, treba joj odrediti mjesto uz druge, a ne pod drugima. Cilj istraživanja kulture naroda je pomirba gospode i naroda, tj. različitih kultura."[18] Polazeći od činjenice da kultura nije naslijeđena, nego je usvojena kategorija, valja istaknuti da je opisivanje kulture uvijek rekonstrukcija kolektivnih navika različitih društvenih i socijalnih slojeva, te da s te pozicije treba i promatrati prostor i vrijeme u kojima određena društvena skupina stvara svoj kolektivni imaginarij, ideje i navike.[19]

Ono što svakako treba osobito naglasiti jest činjenica da je za Antuna Radića, kao i za većinu etnoloških pristupa, riječ narod uvijek bila sinonim za seljaštvo, pa shodno tome gospoda imaju svoju, a narod svoju kulturu. Također, držao je da seljaštvo treba poznavati da bi se o njemu pisalo, pa je zato poželjno da etnografske bilješke rade obrazovaniji seljaci ili barem ljudi potekli sa sela, i to govorom kraja koji se istražuje. Istovremeno, Radić je svjestan, a to izrijekom u rukopisu kaže i Bjelovučić, da nijedan etnograf nije neutralan pri bilježenju građe. Njegov je tekst zbog toga obilježen zapisivačevom ideologijom ili odnosom prema predmetu istraživanja.[20]

Bjelovučićeva građa o životu i običajima na poluotoku Pelješcu skupljena u četvrtom desetljeću 20. stoljeća očita je potvrda takva stajališta.

Kao pravnik i povjesničar, Bjelovučić je imao potrebu u uvodu dati kratki pregled povijesti poluotoka, uglavnom ponavljajući ono što je već bio objavio u posebnim radovima ili kao suradnik u brojnim tiskovinama.

Nakon tumačenja podrijetla imena sela i neizostavnog spomena bogumilskih grobova, autor se pozabavio gospodarskim stanjem, trgovinom, alatima i spravama za rad u poljoprivredi, životinjama, prirodom, lovom i ribolovom, te se osvrnuo na osobitosti prehrane stanovništva i neke

[17] Jasna Čapo Žmegač, „Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja." *Narodna umjetnost* 34/2 (1997): 11.
[18] Dunja Rihtman-Auguštin, „Pristup istraživanju folklora danas." *Narodna umjetnost* 13/1 (1976): 1.
[19] O tome više u: D. Rihtman-Auguštin, „Pristup istraživanju folklora danas.": 3-6.
[20] J. Čapo Žmegač, „Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja.": 11-12.

autohtone poluotočne proizvode. U ovome radu prikaz dijela narodnog života na Pelješcu obuhvatit će osobito običaje pri jelu i piću, iz poglavlja koje u pohranjenoj građi nosi broj 13 – *Hrana,* gdje se uz popis lokalnih specijaliteta donose i neki recepti starih i već zaboravljenih jela i slastica. Ovo je pokušaj da se način pripravljanja nekih jela otrgne zaboravu ili možda revitalizira, pa će se na kraju ovoga poglavlja predočiti i recepti, onako kako ih je Bjelovučić zapisao. Pritom uvijek valja imati na umu da se on oslanjao na Janjinu i njezinu okolicu, što ne znači da u ostalim poluotočnim regijama nije bila drukčija praksa. Koliko je bilo moguće, te su razlike apostrofirane i dodatno pojašnjene. U tome su iznimno pomogla neobjavljena sjećanja Frana Glavine, koja su, osobito za slabo obrađeni sjeverozapadni dio Pelješca i područje Trpnja, postala prvorazredan izvor.[21]

1.3. Jezik Bjelovučićeva rukopisa

Pelješki jezični prostor obilježen je međudijalektalnom interferencijom čakavskoga i štokavskoga narječja. Središnji i istočni dio poluotoka čini štokavsko ikavsko-jekavsko područje (Ston, Janjina, Kuna, Pijavičino, Potomje), dok zapadni dio (Viganj, Kućište, Lovište) pripada čakavsko-štokavskom ikavskom narječju. Središnji dio poluotoka je prijelazni govorni tip, između dubrovačkoga tipa i čakavštine.[22] Ili sažeto, zapadni dio Pelješca područje je čakavskoga narječja, a njegov istočni dio pripada području štokavskoga narječja.[23] Kako je sva građa o narodnom životu trebala biti zabilježena riječima narodnoga govora, prema Radićevoj *Osnovi* bilo je vrlo bitno vjerno predočiti i zabilježiti taj narodni govor.

Budući da se Bjelovučić najviše referirao na okružje svojega rodnog kraja, tj. okolicu Janjine i središnji dio Pelješca, eventualne manjkavosti zbog nerazmjerne zastupljenosti pojedinih poluotočnih

[21] Za ovaj izvor veliku zahvalnost iskazujem Trpanjcu Jozu Pipiniću, koji je i ovaj put, entuzijazmom i nesebičnim zalaganjem za čuvanje nematerijalne, ali i materijalne baštine, pokazao i dokazao da se dijeljenjem vrijednost svih, a osobito kulturnih dobara, povećava i umnožava. Neobjavljene uspomene Frana Glavine on je za autorova života fotografirao i digitalizirao tako da su danas dio njegove dokumentacije.

[22] Marijana Tomelić Ćurlin, „Jezične značajke mjesnoga govora Janjine." *Croatica et Slavica Iadertina* 5 (2009): 88.

[23] Budući da postoji podjela narječja na dijalekte, naselja na zapadnoj obali poluotoka pripadaju južnočakavskom ikavskom dijalektu, dok govori mjesta na istočnoj strani čine istočnohercegovačko-krajiški dijalekt (Marijana Tomelić Ćurlin, *Jezične posebnosti peljeških govora: fonologija*. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, 2019: 44).

regija nastojale su se ispraviti prikazom građe iz istoga razdoblja iz Trpnja i iz Orebića. Usporedbu je omogućila neobjavljena građa Frana Glavine za trpanjsko područje, kao i kazivanja iz Orebića i Vignja, koje su objavili Cvito Fisković i Marko Pederin. Potonji je autor prikupljao građu od 1951. do 1971. godine – uglavnom književnousmene zapise, uz koje je priložio i smjernice za čitanje kazivanja na, kako ističe, štokavsko-ikavskom narječju s elementima čakavštine.[24]

Slično je postupila i Matilda Novak, koja je područje Orebića, Kućišta i Vignja svrstala u čakavsko-štokavsko ikavski govor, dok je središnji dio poluotoka, pelješku Župu, označila kao međunarječje, prijelazni tip s podjednako i elemenata štokavsko-jekavskog narječja.[25] Pri naznaci referenci i citiranju kazivanja stanovnika pojedinih naselja slijedila se osnovna naglasna potka iskazana u samom izvoru. Ako je naglasni sustav i distribucija naglasaka vjerno bilježena i prezentirana u referirajućem tekstu, njegova slika donosi se i ovdje, a ako nema označenoga naglasnog sustava u izvoru, on nije zabilježen ni u ovom radu.[26] Budući da je Bjelovučićeva građa pisana strojopisom, sve naglasne oznake su naknadno označene olovkom, i to najčešće one kojih bi izostavljanje zbog lokalnog izričaja moglo rezultirati nerazumijevanjem. Naknadno su bilježeni osobito dijakritički znakovi i naglasni slog u lokalnom nazivlju. Ali to ne znači da je autor bilježio i vrstu naglaska, pa su, posebice u zavisnim padežima, uočene i netočnosti i nepravilno obilježeni naglasci, i za samo nekoliko riječi koje su obilježene. To je očito u samome naslovu građe *Narodni život i običaji na poluotoku Râtu – Pelješcu*, gdje je poluotok nazvan starijim imenom Rât, od rt, ali u zavisnom padežu mora biti Rátu, kako se još i danas može čuti (Rât, Râta, Rátū…). Bjelovučiću je dugi silazni naglasak očito bio oznaka za naglašeni slog, bez pretenzija da se odredi vrsta naglaska i naglasne prilagodbe kontekstu i lokalnom idiomu.

Što se jezika u *Rćanskoj pjesmarici* iz 1910. godine tiče, Bjelovučić ističe da su starije pjesme pjevane čakavicom i u ikavštini, s vremenom je prevladala štokavština, ali je ostao čakavski naglasni sustav.[27]

[24] M. Tomelić Ćurlin, *Jezične posebnosti peljeških govora*: 28-29.
[25] Zlatka-Matilda Novak, „Kratak osvrt na dijalekte poluotoka Pelješca." *Pelješki zbornik* 1 (1976): 431-432.
[26] Usporedbom kazivanja uočeno je da je distribucija i realizacija naglasnih jedinica osobito detaljno praćena i bilježena u kazivača s pelješke Župe čije je iskaze predočila i obradila Marijana Tomelić Ćurlin i Marko Pederin za orebićki i govor Kućišta, gdje se u inventaru naglasaka pojavljuje i akut i nenaglašena kračina (M. Tomelić Ćurlin, *Jezične posebnosti peljeških govora*: 170).
[27] Nikola Zvonimir Bjelovučić, *Rćanska pjesmarica ili Pjesme s Pelješca*. Dubrovnik, 1910: 6-9.

Tijekom uređivanja dijela rukopisne građe *Narodni život i običaji na poluotoku Râtu – Pelješcu* za tisak, izvršena su samo pravopisna ujednačenja. Ona su u skladu s jezičnim načelima za obradu rukopisa koje je donio Etnološki odsjek HAZU-a i podrazumijevaju provedbu *č* i *ć* u tekstu prema suvremenome pravopisu, a ako je čestica „li" bila spojena s glagolom, ona je od glagola odvojena. Jednako tako, ako je prijedlog u izvorniku pisan odvojeno od imenice, spajao se tako da je nastao novi prilog, npr. „u jutro" je transkribirano kao „ujutro."

Ispravljeni su *tipfeleri* u pisanju pojedinih riječi i ukinuta su ponavljanja, dok su veliko i malo slovo pisani prema suvremenim pravopisnim odredbama.

Također, pri prenošenju glasa 'jat' provedeno je ujednačavanje prema suvremenim pravopisnim pravilima, dakle prijenos, kao ije/je, a prema potrebi su odvojene negacije od naglašene riječi, ali je dvoslov „gj" ostao nepromijenjen. Transkribirani dijelovi građe predočeni u knjizi počinju uvučenim retkom i tiskani su italikom. Ako je neki izraz ili dio rečenice bio nerazumljiv i nije se mogao transkribirati, to je u tekstu označeno uglatim zagradama.

Na kraju knjige tiskan je glosar lokalnih i manje poznatih riječi i izraza s označenim naglascima.

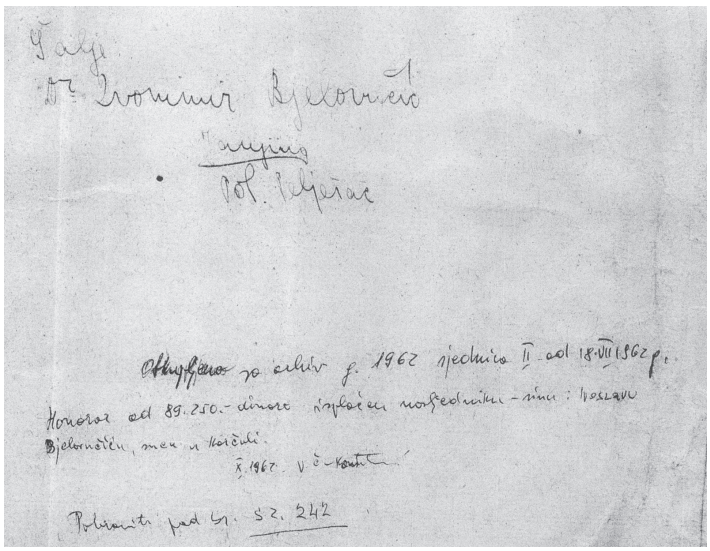

Slika 8. Omotnica Bjelovučićeva rukopisa

Slika 9. Nikola Zvonimir Bjelovučić sa suprugom Marom

Izvor: Stare fotografije Janjine – Janjina kakva je nekad bila – Pelješac https://www.facebook.com/janjina/photos/1563898936955508

Slika 10. Obitelj Nikole Zvonimira Bjelovučića

Izvor: Stare fotografije Janjine – Janjina kakva je nekad bila – Pelješac
https://www.facebook.com/janjina/photos/2518152878196771

Slika 11. Ladanjsko zdanje Bjelovučićevih u Sutvidu

Izvor: Stare fotografije Janjine – Janjina kakva je nekad bila – Pelješac
https://www.facebook.com/janjina/photos/a.248734789127270/901138303231578

Slika 12. Obala u Sutvidu

Izvor: Stare fotografije Janjine – Janjina kakva je nekad bila – Pelješac https://www.facebook.com/janjina/photos/a.248734789127270/2487348114610581

Slika 13. Prvo racionalno gojilište kamenica u Sutvidu Stijepa Bjelovučića

Izvor: Stare fotografije Janjine – Janjina kakva je nekad bila – Pelješac https://www.facebook.com/janjina/photos/a.567144513297627/567144573297621